

ÁRUCSERE ÉS MIGRÁCIÓ

(a Tokajban 1985. október 28–29-én megrendezett tanácskozás anyaga),
Szabadfalvy József — Viga Gyula (szerk.) Miskolc 1986.

Az árucseré néprajzi vizsgálatának egyik eredményeként született meg ez a kiadvány, melynek központi kérdése a migrációs folyamatok elemzése. A kötetben húsz tanulmányt olvashatunk Dankó Imre bevezetőjével. Dankó munkássága szorosan összekapcsolódott a vásárok, piacok leírásával. Bevezetőjében a kutatások kereteit megszabó fogalmak és terminológiák tisztázására törekszik és a megvizsgálendő, vagy problematikusabb kérdésekre irányítja a figyelmet. A fő fogalmak, melyek köré a kutatás csoportosul: a tájak közötti munkamegosztás, az önellátás, az áruk cseréjének szinterei, a vásározók, piacozók, kofák, fuvarosok, a vándorkereskedelem, vásári folklórjelenségek és a vásári szórakoztatás. A konferencián elhangzó előadások, illetve az azokból kiválogatott és itt összegyűjtött tanulmányok az így körvonalazódó problematika táji-történeti tagoltságát nyújtják makrovizsgálatokon keresztül, a hagyományos árucserével kapcsolatosan.

Tájékoztatásul vegyük szemügyre az ún. árucseré néprajzi vizsgálatának módszertanát és tárgykörét a legfontosabb eredmények megemlékezésével. Ezt megelőzően magyarázatot adunk arra, hogy miért nem választható szét az árucseré és a migráció a néprajzi felfogás szerint. A népi árucseré, vagyis a javak cseréjének hagyományos társadalmi keretek között zajló és a múlt század folyamán kialakuló, tőkés kereskedelemtől függetlenül működő formája alaposabb vizsgálódást követően mint sokirányú, sokszínű és nyilvános kapcsolatrendszer határozható meg.

Az intenzív és sokoldalú árucseré, mely két szomszédos gazdasági és kulturális különbsé-

gekkel rendelkező terület között folyt, közvetve vagy közvetlenül váltotta ki hatását. Az intézményesült árucserereformák és -színterek (vásárok, vándorkereskedelem, táji munkamegosztás) nem csupán a műveltségi javak tárgyi elemeit, hanem a nem-tárgyi elemeket is vándoroltatták. Tehát az árucseré, mint gazdasági igény, fellépésével együtt született meg a kulturális ill. társadalmi változások csírája is: amikor nagytájak találkozási pontjain zajló élénk vásári életről és pontosan körvonalazódó piackörzetekről beszélünk, akkor tulajdonképpen ezen anyagi és szellemi eredetű migrációs jelenségek vonják magukra figyelmünket.

Az árucseré jellegét tekintve lehet szervezett és szervezetlen. A szervezetlen árucseré — a javak közvetlen cseréje — a szociológia és az etnológia tárgya, míg az értékközvetítővel zajló cserét a közgazdaságtan illetve a néprajz vizsgálja attól függően, hogy az adásvétel a tőkés kereskedelem szabályai szerint alakul, vagy hagyományos népi formáról van szó. Ennek megfelelően eltekintünk a nem népi árucserétől és a XVIII. század előtti időszakról is, hiszen ekkor még az önellátás volt az általánosan jellemző. A szervezett népi árucseré intézményei a piac, a vásár és a kereskedelem voltak. E formákat az igények és nem a jogszabályok hozták létre. A XVII. századtól kezdve így megkülönböztetjük egymástól a háztól áruelést (amit minden iparos és kereskedő egyaránt megtehetett minden engedély nélkül), a helyhez és engedélyhez kötött piacot, a község tulajdonát képező boltokat, kocsmákat, mészárszékeket, a szakosodott boltokat (csárda, magazin), a vándorkereske-

delmet és vándoriparosságot, valamint a gazdasági igénnyel létrejött nagyvásárok mellett az árucseretevékenységet csak korlátozottan és járulékosan végző búcsúvásárt. A vásárról, mint a legfontosabb kereskedelmi alkalomról megállapíthatjuk, hogy igen komplex jelenség, ugyanis a gazdasági céllal specializálódott sokadalmak mindig is megőrizték társadalmi vonatkozásukat, ami összetett funkciórendszerükből látható. A vásár (maga a szó iráni eredetű) kifejezés mellett a „sokadalom” és „szabadság” szavaink is, melyek korábban voltak használatosak, erre az összetett tevékenységre utalnak: olyan hely, ahol mindenki megfordult és „szabad” volt az adásvétel, lehetett alkudozni. Vasárnap szavunk eredetije a vásárnap volt, utalván a vásártartás idejére. A sokadalmak lassú specializálódását a gazdasági élet fejlődése és a polgárosodó társadalom egyre növekvő igényei eredményezték, egyes esetekben a hangsúly a társadalmi jellegre (pl. leányvásár), máskor a kulturális vonásra (búcsúvásár), vagy a gazdaságira (vásár) tevődik át. Érdekes és fontos megfigyelnünk, hogy hol is keletkeznek ezek a sokadalmak, vásárok. A nagyobb városok kialakulásához nagyban hozzájárultak az ott rendezett vásárok: a domborzati és politikai térképet összevetve kirajzolódnak előttünk ezek a pontok. Ilyen pontok a folyóinkon lévő átkelőhelyek (pl. Pest-Buda, Szolnok, Szeged), a szárazföldi- és víziúti kereszteződések (pl. Győr, Komárom), eltérő domborzati adottságokkal rendelkező földrajzi tájak találkozási pontjai (pl. síkság és hegy, mint Nagyváradnál vagy Egernél), kisebb gazdasági egységként működő táj központja (pl. Kaposvár, Nyíregyháza).

Említettük, hogy a vásárok azon túl, hogy az árucseré színterei, egyéb funkciókkal is rendelkeznek. Talán leglényegesebb funkciójuk a köznapi kommunikáció alkalmának megteremtése, a divatok és izlésirányzatok

közvetítése (viselet és díszítőművészet terén), gazdasági ismeretek elterjedése, különleges társadalmi kapcsolatok létesülése (lásd vendégbarátság intézménye), és a tapasztalatok cseréje.

A műveltségi javak elterjedését tekintve azonban nem mindig tapasztalhatunk egyenlőséget, mert ezen elemek vándorlásának korlátot állíthat a gazdasági helyzet, etnikai konzervativizmus, a szükségletek mértéke, divatigények, természeti körülmények, hasznosság, az áru minőségének híre. Ezekre a kötet több szerzőjénél is találhatunk példát.

Különböző anyagi és kulturális javakkal rendelkező egyének ill. csoportok közt a hiányzó szükségletek kielégítését célzó árucseréformán, a vásáron kívül a néprajzi vizsgálat felveti a migrációt előidéző egyéb kereskedelmi tevékenységek sorát is. Így tárgyának tekintni a vándoripari és vándorkereskedelmi tevékenységet, a termékcsere-folyamatokba bekerülő háziipari ill. kézműipari cikkeket, az erdei, vízi (halászati) termékek cseréjének specifikus megnyilvánulásait, az egyes foglalkozásokhoz kapcsolódóan jelentkező kulturális migrációt (pl. pásztorok és más munkapiacon résztvevők). Azt is mondhatjuk, hogy tulajdonképpen az egyes kulturális elemek, jelenségek és gazdasági termékek vándorlása, migrációja tartja fenn a vásárok, piacok, vándorkereskedelem jelentőségét. A migrációs folyamatoknak megfelelően integrálódnak (vagy nem) a kultúra, illetve bontakoznak ki, válnak hatékonyvá (vagy sem) az interetnikus folyamatok.

A csereformák mindegyike — kivéve a vásárt — időtől függetlenül valósult meg. Ez a vásárnak némi ünnepélyességet biztosított. Általában valamely mezőgazdasági esemény szabta meg tartását (pl. szüret, aratás, juhnyírás). A vásár saját jogi személyekkel és szokáskörrel rendelkezett, ami izgalmas és érdekes lehetett a hétköznapok taposómalmához

képest. A feudalizmus bomló szakaszában tájilag differenciálódó vásárok eladói, árusai között tartjuk egybeként számon a kofát, a hivatásos vásározót (szekeres kereskedők, mozgóárusok, csizmadiák, marha- és lókupecsek stb.), és a szállítást végző hajcsárt. A vásár számos folklorjelenséggel is szolgált: különböző látványosságok, alku, áldomás, a históriások, képárusok, képmutogatók előadásai és a piaci pellengér. Ezekre is találunk utalást — *Újváry Zoltán* esetében teljes tanulmányt — könyvünkben.

A javak cseréjének néprajzi kutatása Magyarországon az utóbbi húsz esztendőben élénkült meg, különös tekintettel Dankó Imre, Kós Károly, Kiss Lajos, Kósa László, Takács Lajos, Szemerényi Ágnes, Laczkovits Emőke, Andrásfalvy Bertalan, Tárkány Szűcs Ernő, Szabadfalvi József, Gunda Béla, Viga Gyula, Bakó Ferenc kiemelkedő munkásságára, akik más és más nézőpontokból foglalkoztak a kérdéssel. Ezután nézzük közelebbről a kötet tanulmányait.

Román János a mértékek használatának a XVI.—XIX. századbeli Borsod, Abaúj-Torna és Zemplén megyékben lezajlott vándorlását vizsgálta. Az egyes mértékfajták (pénzfajták, hossz- és területmértékek, jobbágybeszolgáltatások kötelező ellátási mértékegységei, úrmértékek, súlymértékek, tömegmértékek) migrációjának esetelését megelőzően az újítást, illetve az elterjedést elősegítő „vándorló embercsoportok”-at veszi számba.

A vásári szórakoztatókról, vándor-mulattatókról és a vásárt megjelenítő népi játékokról *Újváry Zoltán* nyújt rövid összefoglalót a vásári folklorisztikai jelenségeket csoportosítva. *Újváry* a népi dramatikus szokások és a népi színjátás kutatója. Ebben az írásban is kizárólag azokról a szórakoztató jelenségekről ír, melyeknek hatása a népi dramatikus hagyományban fellelhető, vagy kifejezetten a dramatikus szokáshagyomány körébe tartozik.

A búcsúvásár különlegesnek számít az árucseréi között, mivel nem határozott gazdasági céllal jön létre. A téma vizsgálatára *Barna Gábor*, a népi vallásosság és a vallásos szokások kutatója vállalkozott. Arról olvashatunk nála, hogy a búcsúhoz kötődő vásárok főbb jellemzői és a gazdát cserélő terméktípusok eredete hogyan formálták meg egy-egy vidék, búcsújáró központ arculatát, és hogy a szakrális szerepkörű sokadalom összetétele milyen módon határozta meg az árucikk-kínálatot.

Szabadfalvi József a pásztorok, mint kultúraközvetítő csoportnak a migrációját helyezi tanulmánya középpontjába. A szerző már korábban is foglalkozott a pásztorok migrációs jelenségeivel. Az itt szereplő írás az egyes vándorlási formákat vizsgálva (nyári külső és teletető szállások közti mozgás, román juhászok teletetési szokásai a Nagyalföldön, sertésmakkoltatás távolabbi erdőkben stb.) tíz példát hoz arra vonatkozóan, hogy milyen kultúrelemeket terjesztettek, illetve honosítottak meg a pásztorok a magyar nyelvterületen.

Történeti antropológiai módszerrel dolgozva, levéltári forrásokat használ *Högye István* tanulmányában, amikor a hegyaljai (Tokaj-környéki) kereskedők egyik típusának, a távolsági kereskedelmet bonyolító görög és zsidó kereskedőnek az árucserében betöltött szerepéről ír. A történeti korszak, melyet a szerző vizsgál a Rákóczi-féle szabadságharcotól, az ún. „görög” betelepítést magába foglaló időszakon át a XIX. század elejéig tart. Megállapítja, hogy a kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerüket évszázadokon át ápolni képes zsidó és görög kereskedők monopolhelyzetbe kerültek a borkereskedelem területén. Jegyzőkönyvi idézetekkel, peres iratokkal érzékelteti a helyi iparosok féltékenységét és a konkurrenciát jelenlétükből származó konfliktusokat.

Bodó Sándor a mesterlegény-vándorlásnak a vásári kézműves termékek kialakítására gyakorolt jótékony hatását tárgyalja tanulmányában. A mesterlegényt sok különböző hatás érte a három tanulóév alatt, s ezeket a hatásokat beolvashatta egyéni stílusába, követve akár teljesen eltérő ízlésáramlatokat. A céhszabályzat ezt a jogát megfelelően biztosította is.

Novák László, a „három város” kutatója, a mezővárosi migráció és árucseré tipikus megnyilvánulásformáit kívánta bemutatni Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd példáján. Történeti korszakokig visszanyúlva vizsgálja a migráció és a kereskedelem kérdését, mint a mezővárosi lét virágzásának fontos meghatározóit, valamint e három város társadalmi-gazdasági jelentőségét a területi kapcsolatok rendszerében. Munkájában levéltári forrásokat használ.

A tanyák és a város árucsererekapcsolatáról szólva *Sztrinkó István* a kérdés specifikus jellegét hangsúlyozza. A tanyáskodás nyomán keletkező migráció két típusát alkotja meg a szerző, majd ezen típusok árutermelését és az árucserébe való bekapcsolódását tekinti át a század első évtizedeiben. Szót ejt röviden az üzemszervezeti formák jellemzőiről, s a vásárokról.

„A vásározási körzetek és az iparosmigráció” címmel írt tanulmányt *Juhász Antal*. Ezzel az írással a kézműiparkutatáshoz kíván hozzájárulni. A vizsgálatból kiderül, hogy egyes kézműves mesterségeknek a század elején negyven-ötven kilométeres körzete volt a vásározás vonatkozásában, míg például az orosházi bőriparosok, vagy a kiskundorozsmai kocsi készítő bognárok egészen messzire, a Délvidékre elvitték megrendelésre az árucikket. A vásározási körzetet nemcsak a kistáj szükségletei, hanem az adott mesterség helyi híre és kifinomultsága, kiemelkedő színvonal is nagyban meghatározta.

Nádasi Éva a dunántúli piacközpontokat és jellemzőiket vizsgálta a századfordulótól napjainkig. Kis időegységekre bontva megállapította és térképeken is feltüntette a centrumok folyamatos átrendeződését. Ezeknek az átrendeződéseknek a következménye volt, hogy egyrészt a központoknak szám szerint csak töredéke volt képes hosszú távon a vásártartásban vezető helyét megtartani, másrészt az egyes körzetek határvonala nem volt tiszta. A szerző szerint a vizsgált időszakban az állatkereskedelem volt a legjelentősebb tényező.

Lukács László a mezőföldi vándorkereskedelemmel foglalkozva a vándoriparosok feltűnése és a területi, táji munkamegosztás között meghatározható szoros kapcsolatok érzékelésével kezdi, majd a táji szakosodás jellemzőivel folytatja, s a vásárok vizsgálatával fejezi be értékes tanulmányát. Szót ejt a meszes, a gyümölcsstermelő, a fuvaros, a csiszár, a drótos stb. vándorkereskedőkről.

Az üveghuták felvevőpiacáról a XVIII.—XIX. században *Veres László* írt tanulmányt. Az egész magyar nyelvtérületről gyűjtött adatokat a huták előfordulásáról. A legjelentősebb központok és az eladási körzet történeti kialakulását és a kapcsolat fennmaradásának, fejlődésének főbb jellemzőit és mutatóit találjuk e rövid írásban.

Solymos Edének a dunai halászok árucseréviszonyairól írott kis tanulmánya rámutat arra a sajnálatos tényre, hogy milyen keveset foglalkoztak eddig a halkereskedelem sajátosságaival, annak ellenére, hogy a magyar halászatról sok írás látott már napvilágot.

Bencsik János a Tisza Tokaj és Tiszafüred közötti szakaszán a paraszti árucseré intenzitását vizsgálta a történeti koroktól egészen a közelmúltig. A folyó elválasztó, a révek összekötő szerepe, illetve milyen módon befolyásolta a kereskedelmet az átkelőhely — ezek a kérdések kerültek figyelem középpontjába.

Páll István szintén a tiszai kereskedelemmel foglalkozott az „Árucsera a Tisza két partja között” című munkájában. A Tiszán keresztül és a Tisza mentén folyó kereskedelmet történetileg vizsgálta. A fakereskedelem több szinten zajlott a Felső-Tiszavidéken, de a cserépedény, a gyümölcs, a kő- és a növényianyag kereskedelméről is tájékozódhatunk.

Laczkovits Emőke a Balaton paraszti árucserében betöltött szerepéről írta tanulmányát. A végzett terepmunka eredményeként a cseretermékféleségeket, a két part közötti kereskedelmi útvonalat, az áruszállítás módozatait tekinti át. Kiderül többek között, hogy milyen élénk volt már századokkal ezelőtt az észak-dél irányú bor- és gabona kereskedelem.

Viga Gyula azt vizsgálja, hogy milyen helyet foglal el a népi árucserében a gyümölcs. A történeti antropológia által felfedezett módszeren, a peres iratoknak történeti és néprajzi kutatásban való alkalmazásán kívül más egyéb levéltári források felhasználásával készült a történeti igényű dolgozat.

„Az árucsera útján terjedő elemek a viseletben” című írás *Fügedi Márta* vizsgálatának eredményeit foglalja össze. Az izlésformálás, divat és kereskedelem összefüggésében rajzolódnak elénk az egyes jelenségek elterjedési zónái.

Cseri János az építőanyagról, mint az árucserében résztvevő tárgytypusról írt tanulmánya főként szakirodalmi anyagra támaszkodva szándékozik tájegységek közti migrációs jelenségekre rávilágítani, különös tekintettel az Alföld és a Felvidék viszonyrendszerére. Fontosságuk miatt a szerző nem hagyhatja figyelmen kívül az erdélyi tutajos szállítás révén érkező alapanyagok megemlítését sem.

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy sokoldalú válogatást tart a kezében az olvasó. A tanulmányok többsége, mint láttuk, a magyar etnográfiaiban legnagyobb hagyományokra visszatekintő leíró-történeti módszer jegyében fogant. De találhatunk itt a történeti antropológiára jellemző forráshasználatot és elemzésmódot is. A rész tanulmányok gazdag, sok területet felölelő tematikája és földrajzilag széles skálája teszi az egyoldalúságtól mentesé a kötetet. Minden vonzó tulajdonsága ellenére azonban tapasztalható némi eltolódás a történeti korok irányába és kevés a jelen, ill. a közelmúlt jelenségeinek vizsgálatával foglalkozó cikk. Ennek oka egyrészt az új szemlélet- és forráshasználat, másrészt az elmúlt évtizedek számos recens vásárleírása lehet.

Paál Zsuzsanna